

Øverdalskoiene i Kvænangen, Dalstua til høyre.

Foto: I. Bjørklund

IVAR BJØRKLUND:

Skogstuene i Kvænangen —

litt om kvænkultur og næringsliv

En arbeidsoppgave for Nord-Troms museum er å restaurere tre koier i Øverdalen, de eneste profane bygninger som sto igjen i Kvænangen etter tyskernes brente jords taktikk på slutten av andre verdenskrig

Foreningen til norske Fortidsminnesmerkers Bevar-

En dag i 1770-årene kom Henrik Andreassen over fjellet til bunnen av fjorden Kvænangen. Han hadde reist på vårføret helt ifra bygda Hætta i Nord-Finland og vel framme ved havet økset han seg litt hustømmer og satte opp ei lita stue — pirti — i fjordbunnen. Her var ingen fast bosetting, som så mange andre fjorder i Troms og Finnmark ble bunnen brukt som almenning av sjøsamene.

Henrik Andreassen var kvæn, dvs. en av de finsktalende innbyggere i Troms og Finnmark, hvis opprinnelige hjemstavn lå i Nord-

ing, Troms avdeling, har målt opp koiene og laget forslag til hvorledes de kan istandsettes og hva de kan brukes til i framtida.

Som del av en samlet utgiftsramme på kr. 60000,- har Fortidsminnesmerkeforeningen bevilget kr. 10000,- til gjennomføring av prosjektet.

Sverige og Nord-Finland. Den kvænske befolkning har vært en viktig del av det nord-norske kulturlandskap i minst 300 år. På sine steder utgjorde kvænene hele bygdelag, og særlig var det jordbruk og skogsdrift som var deres levevei. «Qvænene have dyrket Jorden med Ager-Brug» heter det fra 1750-årene, og de drev også en utstrakt utmarksnæring hvor laksefiske og uteslåtter var viktige innslag.

Henrik Andreassen fikk 2 sønner, Heikin-Jussa og Heikin-Matti, og da faren ble gammel delte de hjemmejorda mellom seg. De hadde ryddet såpass skog at de fikk

dyrket litt bygg og det rike fjordfisket ga kontante penger gjennom tørrfisksalg. Stedet, som

L = Limpastua
O = Overdalskoiene Dalstua, Gammelstua og Nystua

ble kalt Niemenaiiko, lå lunt til mellom furumoene og fjæra, og ut i 1830-40-årene kom det stadig flere kvæner som slo seg ned. De fleste var fra Tornedalen, særlig Pajala, og felles for dem alle var at livet ved sjøkanten — Ruija — fortonte seg langt mer attraktivt enn ødebygdene hjemme.

Mens det ved inngangen av 1800-tallet kun var to handelsmenn i hele Kvænangen, var det ved århundrets utgang hele syv. Landsdelen gjennomgikk nå store økonomiske endringer. Stadig flere mennesker ble koblet til en nasjonal markedsøkonomi og behovet for kontante penger ble stadig større. For de fleste kvæner betød dette at deres næringsliv etterhvert fikk en bestemt karakter, og den økonomiske og sosiale tilpasning vi finner i det indre av Kvænangen mot slutten av 1800-tallet er et godt eksempel på dette.

Denne tilpasningen var tuftet på tre viktige ressurser, nemlig jord, sjø og skog, hvorav den sistnevnte var selve bærebjelken. Jorda ble utnyttet gjennom produksjon av for og matvekster som vanlig var på de nord-norske småbruk. De fleste hadde et par kyr, en kalv, 6-8 sauer og en geit eller to.

Sjøen ga i det indre av Kvænangen først og fremst fisk i gryta, men også litt kontanter på bordet. For mange kunne Finnmarksfisket om våren være en viktig alternativ inntektskilde, hvis andre muligheter sviktet.

Skogen var for de fleste den viktigste inntektskilden. Kvænenes næringsliv var i det indre av Kvænangen bygget opp omkring de arbeidsoppgaver som skogen ga. Om høsten brøt man fururøtter til neste sommers tjæremile, vinters tid kjørte man fururøttene sammen og hugget favneved i skogen. Tømmerhugst foregikk også på

Kalle i Myrdalen brenner tjæremila i Kvænangsdalen høsten-79. Tebert Enoksen, Niemenaiiko til høyre.

Foto: I. Bjørklund

denne tida. Om våren kløyvde man røttene til spikved og rundt St. Hans tider var mila ferdigstablet og man kunne gå igang med brenninga.

Henimot slutten av 1800-tallet nådde innvandringa fra Finland nye høyder og mang en ungkar tilbrakte et år eller tre med øksa i bunnen av Kvænangen. For tjærebrenning og favnevedhugging var en arbeidskrevende næring, det var tilgangen på arbeidskraft og ikke avansert teknologi som bestemte utbyttet. Produktene ble levert til den lokale handelsmannen hvor man også fikk de mest nødvendige varer, og en gang i året gjorde man opp sitt mellomværende — eller «byttet tall» som folk gjerne sa.

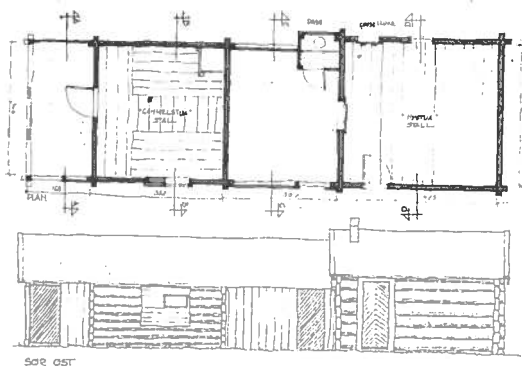
Men skogen var også en viktig næringsvei på annet vis. Seinhøstes jaktet man rype etter at bærplukkinga var over. Også ryper og muldebær ga kontanter og var nettopp derfor en svært så sjelden

rett på spisebordet blant folk flest. Laks og tyttebærsyltetøy derimot, var like vanlig som vassgraut. Eneste og hyppige avveksling var laks, røkt eller spekket, og den var det gjerne nok av. Elva gjennom dalen var ei god lakseelv og et garn heiv man raskt ut i elva når man likevel lå i skogen på arbeid.

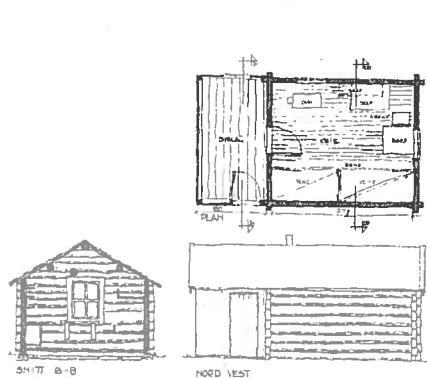
All denne ferdsel i utmarka gjorde det etterhvert nødvendig med skikkelig husvære, gammene man hittil hadde brukt forfalt fort og i 1880-årene ble det satt opp ei tømmerstue i den øvre del av dalen. Rundt århundreskiftet ble denne utvidet med en stall, høylae og enda ei hytte og anlegget fikk dermed sin endelige form.

Byggeskikken var umiskjennelig kvænsk, og vi kan ennå i dag finne den på landsbygda i Nord-Finland og Nord-Sverige. Alle bygninger er føyd sammen i en sammenhengende rekke, en byggeskikk som

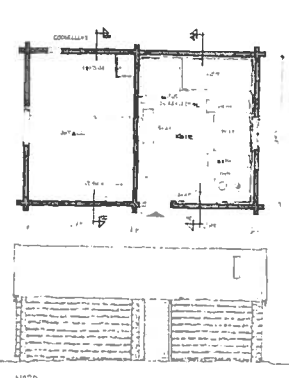
Oppmåling 1979 av Gammelstua og Nystua i Kvænangsbott. Arkitekt MNAL Petter Bakke

Oppmåling 1979 av Dalstua

Oppmåling 1979 av Limpahytta

muliggjorde økonomisering både med tømmer og varme. Hyttene er laftet i 3 1/2" tømmer mens høylaen er reisverk. Takene har tidligere vært torvtekt, men for 10—15 år siden ble torva fjernet til fordel for vanlig takpapp.

I disse hyttene bodde folk og hester året rundt, enten man dreiv med tjærebrenning, vedhugst, jakt, fiske forsamling eller bærplukking. For den kvænske befolkning i Kvænangen var dette viktige kulturbærende aktiviteter som ikke bare ga brød på bordet, men også mening med livet. Og skogshyttene oppe i dalen gjorde arbeidet både mulig og lønnsomt.

«Führerbefehl» av 4. oktober 1944 var en katastrofe for den materielle del av kvænkulturen i Finnmark. Da den tyske lapplandsarme hadde trukket seg gjennom Kvænangen, var der kun to bygninger tilbake i kommunen. Den ene var kirken på Skorpa og den andre tømmerstuene oppe i dalen. Alt annet menneskeverk var ødelagt og jevnet med jorden.

Gjenreisningen ble basert på standardiserte husbankhus hvor det ikke var gitt store muligheter for lokal bygningskultur. Etterhvert fikk også det lokale næringsliv en ny karakter. Industrialisering, sentralisering og overgang til elektrisk kraft gjorde slutt på kvænenes tjærebrenning og favnevedhugging. Utpå 1960-tallet ble landsbygda for alvor en salderingspost i norsk distriktspolitikk og småbruket ble derfor et svært så ugunstig alternativ for den oppvoksende slekt. Norsk skolepolitikk hadde allerede siden århundreskiftet aktivt motarbeidet bruken av finsk og samisk språk og nå forsvant også det materielle grunnlaget for utøvelsen av finsk kultur.

I dag er det bare de gamle tømmerhyttene og gjengroddet tjæremilegrøper som minner om

Gammelstua og nystua, Kvænangsbottn.

Foto: Jan Isaksen

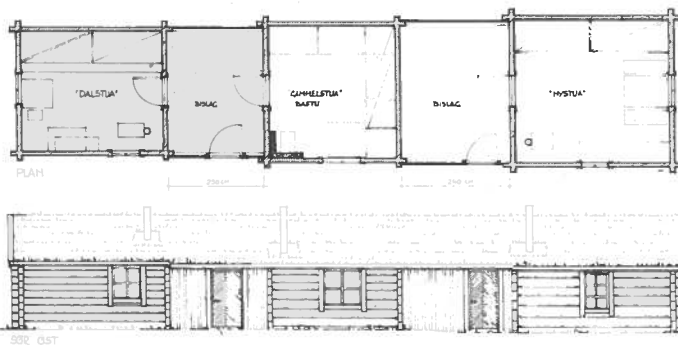
Dalstua.

Foto: I. Bjørklund

kvænenes kulturelle utfoldelse i fjorden. Småbrukene ligger øde og på det sted hvor Henrik Andreasen som første innflytter hadde sin sommersæter for 200 år siden, ruver idag en betonggrå kraftsta-

sjon. Fremdeles eksporterer fjorden energi, men i motsetning til favneved gir produksjon av elektrisk kraft nesten ingen arbeidsplasser i bygda.

Ivar Bjørklund

Forslag til istandsettelse av koiene i Øverdalen.
Arkitekt MNAL Petter Bakke